

Л. А. Боровкова

Кушанское царство (по древним китайским источникам)

Москва: Институт востоковедения РАН, 2005, 315 str.

Drevni kineski izvori od neprocjenjive su važnosti za povijest starovjekovnih naroda srednje Azije. Navedena tvrdnja vrijedi i za indoeuropski nomadski narod koji se u kineskim izvorima naziva Yuèzhì, a u antičkim Kušani.

Prvi znanstveni radovi o Kušanskome Carstvu u Europi su se pojavili sredinom 19. stoljeća. Zasluga za otkrivanje nepoznatoga antičkog carstva pripada numizmatičarima, koji su sredinom 18. stoljeća u sjevernome Afganistanu i Indiji otkrili veću količinu kovanog novca grčko-baktrijskih i indo-grčkih careva i novca careva koji su nazivani Kušani. Krajem 19. stoljeća u kineskim dinastijskim kronikama *Shi ji* (*Povijesni zapisi*), *Han shu* (*Povijest dinastije Han*) i *Hou Hanshu* (*Povijest dinastije Kasni Han*) otkrivena je bogata građa o pretpovijesti, nastanku i razvoju Kušanskoga Carstva. Znanstvenicima 20. stoljeća osnovni je izvor bila numizmatička, epigrafska i osobito arheološka građa.

Ugledna ruska sinologinja Ljudmila Akimovna Borovkova autorica je nekoliko monografija o povijesti naroda srednje Azije, od kojih izdvajamo *Запад Центральной Азии во II в. до н. э. – VII в. н. э. (Историко-географический обзор по древнекитайским источникам)* (Москва, 1989) i *Царства «Западного края» во II–I веках до н. э. (Восточный Туркестан и Средняя Азия по сведениям из «Ши цзи» и «Хань шу»)* (Москва, 2001). Najnovija monografija *Kušansko Carstvo*, utemeljena na kineskim izvorima, pokušaj je detaljna objašnjenja povijesti prethodnika Kušanskoga Carstva – carstva Veliki Yuèzhì.

Knjiga se sastoji od šest poglavlja, biblio-

grafije, kazala geografskih naziva, kazala imena i triju shema.

Prvo poglavlje, »Nomadska carstva Yuèzhì i Veliki Yuèzhì (kraj 3. – 2. st. pr. n. e.)« (str. 13–61), utemeljeno je na kronici *Shi ji*, koju je krajem 2. – početkom 1. stoljeća pr. n. e. napisao Sima Qian. Ta je kronika osnovni izvor za ranu povijest nomadskih Yuèzhija. Kako su podaci o Yuèzhima u hansku Kinu stizali preko naroda Xiongnu, Borovkova ne isključuje mogućnost da je etnonim Yuèzhì »bio kineska transkripcija s xiongnuškog«. Godine 167. pr. n. e. xiongnuški vladar Laoshang protjerao je Yuèzhije iz njihove domovine u Gansuškome prolazu, i oni se sele u dolinu rijeke Ili. Nakon još jednog poraza kreću dalje na zapad i najvjerojatnije 162. pr. n. e. stižu u zemlju Daxia (Baktrija), tj. u Grčko-baktrijsko Carstvo kojim je tada vladao Eukratid (170.–155.). Prema podacima kineskog izaslanika Zhang Qiana, koji je u srednjoj Aziji boravio 129.–128. godine, Yuèzhì su u sukobu s Daxijom pretrpjeli poraz i priznali njenu vlast. Do sada je u povijesnoj znanosti, ističe Borovkova, zbog pogrešna prijevoda kineskih izvora prevladavalo suprotno mišljenje, da su Yuèzhì osvojili Daxiju. U zemljama sjeverno od rijeke Guishui, koju autorica identificira kao Sirdarju, osnovano je »nomadsko carstvo« Veliki Yuèzhì. Nakon raspada Grčko-baktrijskoga Carstva, ono je i dalje priznavalo vrhovnu vlast jednog od baktrijskih vladara, čija je prijestolnica bio grad Lanshi.

U drugom poglavlju »Zemljoradničko carstvo Veliki Yuèzhì (1. st. pr. n. e.)« (str. 63–116), komparacija građe iz kronike *Han shu* za 1. stoljeće pr. n. e. i *Shi ji* za 2. stoljeće pr. n. e. pokazuje, kako je u 1. st. Daxia nestala iz političke karte regije, a na njezinu području nastalo je carstvo Veliki Yuèzhì s prijestolnicom u gradu Lanshiju. U 2. stoljeću opisano kao »nomadsko carstvo«, ono je u 1. stoljeću postalo carstvom sedentarnih zemljoradnika. Kratka fraza u *Han shu* o »preseljenju ovamo« Yuèzhija, smatra Borovkova,

govori o mirnu karakteru preuzimanja vlasti nad Daxiom. Dio Yuèzhija nije se preselio nego je ostao živjeti sjeverno od Sirdarje. Spomenuti događaji zbili su se na prijelazu iz 100. u 99. godinu pr. n. e., jer u *Han shuu* nema vijesti o Yuèzhima za kasnije godine 1. stoljeća pr. n.e. Izvori spominju i pet yuèzhških knezova (xihou), koji su živjeli u gradovima na sjeveru bivše Daxije. Njihova dužnost bila je opskrba izaslanstava, koja su dolazila karavanskim putem uz južnu obalu Sirdarje. Nakon više od sto godina, prema podacima *Hou Hanshua*, jedan od tih pet knezova podigao je ustanak i pretvorio Veliki Yuèzhì u Kušansko Carstvo.

Komparacija arheološkoga i numizmatičkog materijala s podacima kineskih kronika predmet je trećega poglavlja, »Arheološki i numizmatički materijali iz Baktrije o Yuèzhima 2.–1. stoljeće pr. n. e.« (str. 117–146). Neki arheološki materijali potvrđuju da nisu postojala uobičajena razaranja pri osvajanjima te da su se nomadi počeli baviti zemljoradnjom, potvrđuju podatke iz *Han shua* o mirnom preseljenju Yuèzhija u Daxiju i dokazuju njihovu postupnu mirnu integraciju u sedentarno društvo. Drugi arheološki materijali potvrđuju postojanje velike nomadske enklave u središtu Carstva, koja je sačuvala nomadski način života i konjicu, te dokazuju namjeru vladara Velikog Yuèzhija da kontrolira stanje u Carstvu uz njihovu pomoć. Numizmatički materijali svjedoče da su carevi kovali dvije vrste novca – srebrni (u manjoj mjeri), po uzoru na Eukratidove kovanice, i bakrene (u većoj mjeri), po uzoru na Helioklove kovanice, tj. oponašali su kovanice dvojice posljednjih grčko-baktrijskih careva, s kojima su Yuèzhì bili u dobrim odnosima. Mišljenje kako su novac kovali razni yuèzhški knezovi, Borovkova ne prihvaća, jer je Carstvo Veliki Yuèzhì bilo centralistička država u kojoj je monopol na kovanje novca imao isključivo vladar. Dok je srebrni novac služio kao svojevrsna nagrada vojnim zapovjednicima, bakreni je

novac bio sredstvo plaćanja.

U četvrtome poglavlju, »Položaj dinastije Kasni Han u Zapadnom kraju i njeni kontakti s Kušanskim Carstvom« (str. 147–193), analizira se politika dinastije Kasni Han (25.–220. g. n. e.) u Zapadnom kraju (Istočni Turkestan) na materijalima iz kronike *Hou Hanshu*. Borovkova opovrgava u literaturi prihvaćeno mišljenje o tome kako je Zapadni kraj osvojila dinastija Kasni Han i da se za kontrolu nad njim borila s Kušanskim Carstvom, te o širenju utjecaja Kušanskoga Carstva u Istočnom Turkestanu. Tri se puta (73.–76., 89.–91. i 124.–127. g.) dinastija Kasni Han neuspješno pokušala učvrstiti u sjeveroistočnom dijelu Istočnoga Turkeстана (današnji Hami-Turfan), ratujući protiv sjevernih Xiongnu. Ali u razdoblju od 73. do 87. godine hanski vojskovođa Ban Chao osvojio je sva carstva koja su se prostirala duž ceste uz Kunlunsko gorje i kontrolirao ih do 102. godine. U sukobu s carstvom Kāngjū, Ban Chao je od sigurna poraza bio spašen intervencijom vojske Kušanskoga Carstva. Nekoliko godina poslije kušansko je izaslanstvo stiglo u Kinu s bogatim darovima i prijedlogom o sklapanju dinastijskoga braka između dvaju carstava. Podaci o Kušanskome Carstvu u kronici *Hou Hanshu*, smatra Borovka, dobiveni su od tog izaslanstva. Ali nepovjerenje kineskoga cara prema carstvu u sponu dovelo je do smaknuća kušanskoga izaslanstva na povratku kući. Izvršitelj smaknuća bio je Ban Chao, koji je tada živio na području Kašgara. Kaznena ekspedicija kušanske vojske u Kašgar (90. g.) zbog loše je pripremljenosti izvršila pljačkom mjesnoga stanovništva i brzim povratkom kući. Tim događajima prekinule su se veze između dva carstva.

Peto poglavlje, »Osnutak Kušanskoga Carstva i vladavina prvih dvaju careva« (str. 195–228), analizira podatke iz kronike *Hou Hanshu*, numizmatički materijal i vijesti antičkih autora o vladavini Kudžule Kadfisa (oko 20.–81.) i Vima Takta (81.–103.). Na-

kon više od sto godina nakon osnutka posjeda petorice yuèzhìških knezova, jedan od njih, guìshuanski (kušanski) knez Kudžula Kadfis, čija se prijestolnica nalazila u blizini današnjega grada Bekabada (Uzbekistan), pobunio se i, uništivši ostala četiri kneza, oko 20. g. n.e. prodorom na jug ovladao prijestolnicom Lanshi i proglasio se carem. Kudžula Kadfis, vođa manjeg plemena Asijana (Asi), zbacio je s prijestolja vladara Velikog Yuèzhija, koji je potjecao iz plemena Toharaca. Kako bi spriječio daljnje međuplemenske sukobe, carstvo nije nazvao Asijanskim, već Kušanskim, prema svojoj kneževskoj tituli. Prema tome, smatra Borovkova, imenica »kušani« nije etnonim nego opći naziv za podanike toga carstva, koji su pripadali raznim narodima i plemenima, a također i ime vladajuće dinastije. Prvi kušanski car kovao je novac na kojemu njegova titula glasi – »car careva veliki spasitelj«. Stvorivši moćno carstvo počeo je s osvajanjima, nakon pobjede nad Partima, osvojio je carstva Gaofu i Kipin (sjeverna Indija). Drugi kušanski car, Vima Takto, sin Kudžule Kadfisa, osvojio je carstvo Tianzhu (središnja Indija). Nakon toga kovao je zlatni i bakreni novac sa svojim imenom i likom hinduističkog boga Šive.

Šesto poglavlje, »O vremenu vladanja Kaniške (oko 103.–125.). Uspon Kušanskog Carstva u njegovo doba i postupno slabljenje za vrijeme njegovih nasljednika« (str. 229–270), daje kronologiju kušanskih vladara u završnom razdoblju Carstva. Analizom podataka iz kronike *Hou Hanshu* i budističkih predaja, koje je u 7. stoljeću zapisao kineski budist Xuan-zang, Borovkova stavlja početak vladavine Kaniške u 103. g. n.e. Kovao je zlatni i bakreni novac s natpisima na baktrijskome jeziku i prvi se na njima naziva Kušanom. Na poleđini kovanica osim hinduističkoga boga Šive prikazani su bogovi raznih religija, rasprostranjenih po regijama velikoga Kušanskog Carstva. Prijestolnicu Carstva Kaniška je prenio iz grada Lanshija u grad Purushapur (današnji Pe-

shāwar). Ali u povijesti je najpoznatiji kao zaštitnik budizma, koji se jako raširio za njegove vladavine iako nije bio silom nametan. Nakon Kaniške narasla su unutarnja proturječja na kušanskome dvoru. Dolaskom na vlast Vasudeve (166.–200.), vladara tipično indijskoga imena, na kušanskome je dvoru prevlast odnijelo plemstvo iz Tianzhua (Indije). Na poleđini njegova novca ponovno je prikazan samo lik boga Šive. Nakon Vasudevine smrti Kušansko Carstvo se raspalo. U indijskim zemljama osnovana su indijska carstva koja su kovala vlastiti novac, a u autohtonim kušanskim zemljama, u sjevernoj Baktriji, Kušansko Carstvo se održalo najvjerojatnije do sredine 3. stoljeća. Godine 230. kušansko je izaslanstvo stiglo u sjeverno kinesko carstvo Wei. Nekoliko godina poslije Šapur I. (241.–272.), vladar iz perzijske dinastije Sasanida, osvojio je ostatke Kušanskoga Carstva.

Knjiga L. A. Borovkove donosi nove i zanimljive rezultate istraživanja povijesti naroda Yuèzhì, kao i položaja kineske dinastije Han u povijesti Istočnoga Turkeстана. Valja očekivati dinamičnu raspravu o tim rezultatima, koja bi mogla donijeti još više spoznaja. Knjiga se preporučuje arheolozima, orijentalistima i povjesničarima.

Nenad Vidaković
OŠ »Milka Trnina«,
Križ

Ivo Nejašmić

Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima

Zagreb: Školska knjiga, 2005, 283 str.

Posljednjih godina u hrvatskoj javnosti raste interes za probleme vezane uz razvoj stanovništva. Knjiga *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima* vrsnoga hrvatskog demogeografa Ive Nejaš-